

Особливості відображення суспільно-історичного процесу у філософії та літературі: компаративістський підхід

Здійснено спробу визначити особливості відображення суспільних процесів із позицій філософії та літератури через призму компаративістського підходу. Інтерес до даної теми зумовлений тим, що впродовж багатьох століть філософські проблеми не лишалися поза увагою представників художньої літератури, а в літературі часто здійснювався аналіз, осмислення ряду філософських проблем, здійснювалося їх розкриття через використання засобів художнього слова.

Ключові слова: філософія, література, історія, суспільні процеси.

*«Можливо, всесвітня історія – це історія різної інтонації
при проголошенні кількох метафор»
Хорхе Луїс Борхес, есе «Сфера Паскаля»*

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомий філософ ХХ ст. Е. Ільєнков зауважував, що до теоретичного узагальнення молодість іде різними шляхами, проте з філософією, бажаєш того чи ні, а зустрітися (чи зіштовхнутися? – О. С.) все одно доведеться, і нікуди від неї не подінешся, особливо у наш час. Адже філософія концентрує в собі певний спосіб мислення, логіку і розкриває їх для мислячої людини. Із філософією не стикається лише той, хто взагалі не мислить, не думає над тим, що здійснює сам, його оточення, що роблять усі люди – далекі і близькі. І якщо людина засвоїла той чи інший спосіб мислення, спосіб судження, то вона засвоїла і певну філософію: або добру, або погану [1, с. 19].

Дії людей завжди залежали від знань про світ і власне життя, про те, що таке добро і зло. Так було, є і буде. Щоб зрозуміти якусь добу, історію народу, треба зрозуміти їхню філософію, а щоб зрозуміти їхню філософію, ми самі повинні бути до певної міри філософами. Тут є взаємна обумовленість: умови життя людей багато в чому визначають їхню філософію, але існує і зворотній вплив – філософія багато в чому визначає умови життя [10, 6].

Формування свідомості як соціокультурного явища безпосередньо пов'язане із зародженням усної мови, а згодом і писемності, у яких здійснювалося відображення уявлень людини. Зрозуміло, що свідомість поза мовою не може існувати, і формується вона в процесі спільної діяльності та різноманітних суспільних відносин. Отже, мова та її різні форми вираження беруть безпосередню участь у складних процесах предметного сприйняття і мислення, виступають основою пам'яті в її специфічно людських формах. Це і є своєрідним знаряддям для розпізнавання емоцій та опосередкування різних форм спілкування, виступаючи знаряддям розпізнавання емоцій та поведінки людей, визначаючи специфіку свідомості і людської психіки взагалі.

Традиційно виділяють два можливі способи такого пізнання: 1. Збільшення кількості абстрактних значень у самій структурі полісемейних слів. 2. Поява нових лексичних одиниць-словопонять, які відображають явища і процеси світу та його суб'єктивне розуміння з позицій людини конкретного часу і епохи. Тому загальний рівень лексичних абстракцій у мові та літературі відображає загальний рівень розвитку філософської думки народу, періоду чи епохи.

Вивчення історії словопонять, зокрема, філософсько-літературних термінів, належить до традиційних завдань герменевтики. Мовознавці, не маючи на меті інтерпретацію змісту понять, досліджують структуру значень абстрактних категорій в історичній послідовності за допомогою порівняльно-історичного та семантичного аналізу. Безумовно, ці результати лінгвістичних досліджень можуть бути використані в герменевтиці. Коли особа має справу з оригінальними текстами представників минулих епох, у першу чергу вона з'ясовує, який саме зміст вкладав автор у основні поняття своєї теорії. Семантичний аналіз дає змогу виділити найхарактерніші компоненти значення слова, порівняльно-історичний аналіз – з'ясувати, які саме значення і лексичні одиниці вперше використовувалися в текстах конкретно-історичного періоду. Лише виконавши ці практичні завдання, можна аналізувати

досліджувані праці в найширшому історико-філософському контексті і оцінювати конкретний внесок автора у розвиток теоретичної думки свого часу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. На складність взаємозв'язків внутрішнього світу людини із засобами його характеристики та їх вираження через мову звернули увагу досить давно. Ще Сенека зазначав, що у душі є щось глибоко приховане – воно і звільняється, коли вимовляється [11, с. 224].

Про те, що сутність людини можна уявити лише тоді, коли думки набули форми зовнішності, що несе в собі відбиток вищої внутрішності, говорив і Г.Гегель. Це положення розвивали і обґрунтовували інші представники філософії, відстоюючи тезу про те, що мова виступає практичним засобом спілкування, хоча думка і слово не можуть бути повністю тотожними. У мові висловлюється не весь зміст думки, свідомості, бо останні потенційно є багатшими за слова.

На цю особливість звернув увагу М.Мамардашвілі, який образно охарактеризував свідомість як світлову точку і втаємничений центр перспективи, у якому миттєво узгоджується все те, що людина переживає, думає, бачить і відчуває, де одночасно присутні акти: «Я мислю, що Я мислю», «Я переживаю, що Я переживаю», «Я бачу, що Я бачу» тощо [6, с. 265-283]. «Філософія – це свідомість вголос», яка висловлюється за правилами мови – підкреслював філософ [7, с. 31].

Так, будь-які знання про минуле, відображені у міфах, легендах, героїчному епосі тощо, завдяки усній передачі поступово набували зафіксованої форми у суспільній свідомості. Це вимагало не лише запам'ятовування тексту, але й його відтворення. Так, підраховано, що виконання «Іліади» Гомера у формі співу під акомпанемент повинно було проходити біля двох тижнів (щоденно по три години безперервного співу). Повне виконання «Махабхарати» – чотири місяці, а китайського епосу – майже рік. Передача усної інформації від виконавця до виконавця нерідко супроводжувалася різними доповненнями, пропусками, перестановками, замінами незрозумілого тексту чи положень більш зрозумілими, різними особистими вставками тощо. Перехід від поетичної форми до прозаїчної відображав уже націлення не на запам'ятовування, але й на повторення і аналіз подій у тексті, що призвело до виділення соціального пізнання в структурі історичної свідомості, яка все більше і більше набувала рис раціоналістичності [9, 55–57].

Формула «усне розуміння світу» вже не задовольняла людину, але й писемна мова, як засіб передачі важливої інформації (господарської, військово-політичної, релігійно-обрядової тощо) призводила до певних труднощів в уніфікації записів. Але й тоді, коли це відбулося, цінність її була ще незначною, бо, наприклад, героїчний епос формувався, як правило, пізніше, ніж записи про події. А між формуванням епосів та їх записом могли пройти декілька століть. Отже, сам по собі літературний запис усного тексту складав певну передумову суспільної свідомості у історико-філософському оформленні зі значними елементами літератури, де форма і зміст чітко фіксувалися і розрізнялися. Новою формою становлення історичної літератури пізніше стала проза, а одним із її засновників у європейській культурі традиційно вважається Геродот.

Досить важко буває розрізнити, де у творах виявляється філософська проблематика, а де літературна. Згадаймо хоча би «Банкет» Платона, «Історії» Тита Лівія або «Історичні записки» Сіма Цяня, «Сповідь» Аврелія Августина тощо. Це не лише пам'ятки старовини, але й перші автобіографічні твори, де філософсько-релігійні положення авторів набувають соціального звучання.

Літописи та хроніки часів Київської Русі, будучи, з одного боку, насамперед історичними документами, з іншого постають як художні твори з глибоким соціально-філософським змістом (проблема особистісних чеснот князя, необхідність подолання міжусобиць, роздробленості країни). Український філософ Г. Сковорода настільки органічно вплив художні засоби літератури у філософські твори, що, читаючи їх, ми знаходимося в полоні враження: це художній твір, наповнений історичною, соціальною, філософською проблематикою (ідея «сродної праці», «нерівної рівності»), а чи філософський трактат, «одягнений» у літературну оболонку.

«Сповідь» Л. Толстого більше розглядається у філософсько-релігійному плані, аніж літературному. Роман італійського письменника, професора семіотики У. Еко «Ім'я рози» – це, можна сказати, релігійно-філософський детектив, де зникають відмінності між суто художнім твором та філософськими роздумами. Отже, однозначної відповіді у подібних ситуаціях бути не може. Все залежить від точки зору особи та запитів часу.

У добу європейського Просвітництва (XVIII ст.) було чимало філософів, які писали романи (Вольтер «Кандід», Ж.-Ж.Руссо «Еміль, або про виховання», «Нова Елоїза», наділяючи їх просвітницькою функцією, а отже, й філософськими завданнями. Автори романів та поем активно черпали із дискусій свого часу філософські ідеї, сюжети, спираючись на бачення людини, запропоноване тогочасною філософією [4, с. 5].

Буває і навпаки: «Трицарювання» і «Річковий закон» є широкими романами-епопеями, які були написані у середні віки у Китаї і тривалий час знаходилися за межами того, що вважається літературою, і лише з XVII ст. їх стали вважати художніми творами.

Із часом конкретність авторства текстів, його індивідуальність почала відігравати важливу роль у об'єктивному дослідженні змісту, як з сторони фактажу, так і з боку літератури. Поступово саме ця проблема тексту чи його фрагментів стала предметом більш загального дослідження [9, 58–63].

Тому сучасне світосприймання людини вимагає хоча би відносно-цілісного погляду, де враховується традиційне і нове, «розум і серце», несвідома «машина бажання» та віртуальна реальність, логіка і мова. Варто конкретно зануритися і у мовну стихію людини, у цю своєрідну «домівку буття», де все перебуває у діалектичній єдності та усвідомленні [13, 259–273]. Світ емоційно забарвлюється, структурується, наповнюється людськими почуттями та духом. Сенс таких процесів пов'язується з мовою та виражається у найрізноманітніших формах. Сама ж мова виконує дві основні функції: вона виступає комунікативною формою стосовно «іншого» та формою спілкування із самим собою та минулим. Оскільки остання функція менш помітна, то ми й почнемо з неї. Мова становить собою вираження чийогось минулого у чийомусь сучасному, а тому означає відтворення сучасних почуттів, які тісно пов'язані і асоціюються з минулими реальностями. Так, досвід минулого стає ясним у сучасному, причому ця ясність «запозичується» у визначених почуттях. У такому плані артикульована пам'ять становить собою дарунок мови, який розглядається як вираження свого минулого у своєму сучасному.

Завдяки мові формується відносно фрагментарний досвід про минуле і того, хто в різних варіантах чув про нього. Все це зберігається у словах і може бути перекомбіновано у новий «уявний» досвід шляхом конкретних речей через досвід того, хто мовить. Таким чином, в обох згаданих функціях мови безпосередній уявний досвід починає зростати. При такому вивченні змісту мови як досвіду, який вона символізує, відбувається ухил у бік асоціацій, заснованих на конкретних відчуттях. Значення мови передбачає конкретні відношення реальних подій, які відбулися і реалізувалися одна в одній [12, 363–364].

У контексті аналізу мови науки (якість, обґрунтованість, доведеність тощо), найвпливовішим постає аналіз філософії мови, започаткований Л. Вітгенштейном, Б. Расселом, Г. Фреге та іншими представниками логічного позитивізму. Пояснення значення слів та висновків національних мов почало розглядатися як чи не найголовніше покликання філософії, а тому в основу пізнання взагалі були покладені вивчення розвитку мовної комунікації, мови, мовлення як основного початку людського розуміння світу та саморозуміння. Цей й сприяло формуванню умов для усвідомлення ролі й місця комунікації в сучасному суспільстві, для загальнофілософського осмислення того, що спілкування виступає основою свідомості, пізнання і суспільного буття.

Одним з перших це положення обґрунтував К.-О.Апель. У своїх вихідних положеннях (в межах філософської теорії) він звернув увагу на осмислення основ феноменологічно-герменевтичної філософії. Представники герменевтики зосередили увагу на наступних моментах:

1. Відтворюється ідея цілісної культури, філософії, історії, соціології

2. Подається метод аналізу основних культурних явищ людства.

3. Визначається поворот до загальнолюдських цінностей (хоча би у європейському масштабі).

Подібний поворот теоретичної думки від філософії до свідомості, а звідти до мови та літератури (зрозуміло, ця схема виступає умовною) у наш час відзначений спробами реабілітації «практичної філософії» шляхом вивчення інтерсуб'єктивних структур мови, свідомості та буття і повернення до конкретного способу життя людини у світі. «Тому усвідомлення дійсності не може бути адекватно досягнутим у якості простого мовлення «про щось»; скоріше слід проглядати це «про» як момент, хоча і неминучий, але все ж не більше ніж момент мисленого процесу в цілому, який необхідно виходить із суспільно-людських дій і настільки ж необхідно в них впливаючись» [5, 409]. Людина практично змушена «пере-живати» в думці, а також виражати через мову і літературу своє бачення єдності світу і цілісного бачення життя і смерті.

Найважливішою рисою подібного стану виступають різні способи пізнання істини на всіх етапах історичного розвитку і для всіх рівнів цивілізації та характер інтенсивності взаємообміну культурами. «У потоці подій історичність виступає як щось своєрідне і неповторне. Вона становить собою традицію, що зберігає свою авторитетність, постає як континуум, створений спогадом про ставлення до минулого. Історичність – це перетворення явищ на свідомо встановлені смислові зв'язки. В історичній свідомості присутнє дещо істотно своє, індивідуальне, значення якого не може бути переконливо обґрунтоване будь-якою спільною цінністю, у ній присутня сутність у своєму зникаючому тимчасовому вигляді. Історичне схильне до руйнування, але в часі воно вічне» – зазначав К. Ясперс [14, 242]. Це положення одночасно є і простим, і складним. Складним, перш за все за своїми світоглядними і методологічними наслідками, Дійсно, що може бути суттєво нового у тому положенні, що будь-яке суще постійно рухається до свого завершення і, отже, вже обмежене власною загибеллю, утримуючи всередині себе «щось». Однак необхідно пам'ятати, що відоме і зрозуміле також необхідно піддавати аналізу, переосмисленню, тим більше, коли розглядається не лише просто людина, а людина в історичному процесі та його відображенні у різних формах свідомості, з мовно-літературними елементами. Зміни у масовій свідомості та самосвідомості під впливом європейського бажання змінити світ, необоротним чином змінили не лише розуміння історичного процесу, але всі різноманітні його версії та характеристики. Але чи не найадекватніше вираження всі такі зрушення виявилися у філософсько-історичній думці.

Кожного разу, коли філософія бажає збільшити свій вплив, тим активніше вона запозичує та використовує літературні прийоми: метафори, образність, мовні новотвори. Щоразу, коли філософія намагається дати людині істинність – вона стає літературою. У XIX ст. за філософією закріплюється чільне місце у суспільному прогресі, її розуміння починає наближатися до розуміння науки, тоді як література бачиться як мистецтво. Тому філософія та література розглядаються як дві парадигми – наукова та мистецька [4, с. 14]. А. Камю влучно зазначив: «Хочеш бути філософом – пиши романи» [3]. Із цим твердженням перегукуються слова А. Моруа: «Ми прагнули філософію зробити літературою, а літературу – філософією» [8, с.308].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Філософія – це осмислення граничних питань людського буття в світі. Але, як відомо, смисли життя і пізнання можуть задаватися й іншими способами. Одним із таких способів є література. Філософські тексти припускають критичне обговорення, тобто певну відстороненість від тексту, і без цього не можуть існувати. Література ж емоційно заряджає читача певними ідеями, смислами, «вселяє» йому щось.

Література не може розглядатися лише як засіб формування суспільної думки, як спосіб пасивного віддзеркалення подій, а повинна здійснювати осмислення буття у всіх його проявах – історичних, соціальних, політичних, культурних тощо. А таке осмислення – це вже царина філософії. Тому впродовж століть ми маємо чимало прикладів, коли поети і письменники є авторами й філософських творів. Наявність двостороннього зв'язку між філософією та літературою сьогодні настільки очевидна, що, наприклад, філософ Бертран Рассел отримав Нобелівську премію саме з літератури – за працю «Шлюб і мораль», оскільки з філософії Нобелівська премія не присуджується.

«Завдяки художній літературі й критиці філософія стає ближчою до широкого загалу людей, а вони обидві виконують важливу соціальну роль, сприяють вдосконаленню духовності» [2, с. 20].

Теоретичні спроби досягнути подібні положення і відшукати вихід досить важкі, а тому лише через єдність філософії, літератури та мови можна подолати цей розрив. У наш час основна увага звертається на втрати, на тужіння за минулим та сподівання на швидке здійснення бажаного і міфічне відродження (скільки таких сподівань було за всю історію людства?), щоб знову все почати з нуля. Зрозуміло, що не лише шляхом вибору можливостей розкривається сутність людської цивілізації. Звернення до культури, до самої людини, її духовного світу диктується необхідністю кардинальних змін продуктивних сил, раціональним використанням найновіших досягнень науки і техніки, а не словами: «Краса врятує світ». Цього положення ніхто не заперечує, але все ж уже пора усвідомити, що світ врятує праця.

Зрозуміло, що ті чи інші філософські системи актуалізуються у певні періоди розвитку суспільства, залежно від рівня розвитку його духовної культури, запитів, та, врешті, і «бажань» та готовності самого суспільства ставити і вирішувати філософські проблеми. Так само змінюються і літературні системи, і ці зміни обумовлені загальноісторичними чинниками і, найперше, особливостями розвитку

конкретного суспільства. Це знаходить своє вираження у розвитку літератури із певними філософськими обґрунтуваннями та принципами, визаченням її місця і значення для суспільства. Зміни таких уявлень виступають одним із проявів загальних змін у житті народу, але погляди на літературу, ставлення до неї є тим безпосереднім, що виявляється у конкретних обставинах. Саме таким чином філософія та література об'єднуються у пошуках та досягненні істини, сприяють її особистісному виявленню, прокладаючи свій шлях у душах людей.

Джерела та література

1. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с. – (Мыслители XX века).
2. Захара Ігор. Філософія і література: єдність в ім'я духовності / Ігор Захара // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2012. Випуск 15. С. 14–21.
3. Камю Альбер. Записные книжки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.e-reading.club/bookreader.php/25232/Камю_-_Zapisnye_knizhki.html.
4. Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / Філософська думка. – 2011. – № 1. – С. 5–22.
5. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Прологомены / Д. Лукач ; [Пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1991. – 417 с.
6. Мамардашвили М. К. Сознание как философская проблема / М. К. Мамардашвили // Необходимость себя. Лекции. Статьи. – М.: Издательство «Лабиринт». – 1996 г. – 432 с.
7. Мамардашвили М. К. Философия – это сознание вслух / М. К. Мамардашвили // Как я понимаю философию. – Москва: Издательская группа «Прогресс»-«Культура» 1992. – 415 с.
8. Моруа Андре. От Монтеня до Арагона / Андре Моруа ; [пер. с фр.]. – М.: Радуга, 1983. – 677 с.
9. Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический поход / А. И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с.
10. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Бертран Рассел ; [Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука]. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
11. Сенека Луцій Анней. Письмо XCIV / Луцій Анней Сенека // Нравственные письма к Луцилию. – М.: Изд-во «Наука», 1977. – 384 с. – Серия «Литературные памятники»
12. Уайтхед, А. Н. Избранные работы по философии [Текст] : пер. с англ. / А. Н. Уайтхед ; сост. И. Т. Касавин ; ред. М. А. Киссель. – Москва : Прогресс, 1990. – 717 с. – (Философская мысль Запада).
13. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер ; [Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина]. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [Пер. с нем.]. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. (Мыслители XX в.).

Silvestrova Oksana. Features of the Reflection of the Socio-historical Process in Philosophy and Literature: the Comparative Approach. The article attempts to determine the features of the reflection of social processes from the standpoint of philosophy and literature through the lens of the comparative approach. Interest in this topic is due to the fact that for many centuries philosophical problems did not go unnoticed by representatives of fiction, and in literature, analysis and understanding of a number of philosophical problems and their disclosure through the use of artistic means were often carried out. Philosophy acts as a worldview system, the task of which is to understand the ultimate issues of human existence in the world. However, questions about the meaning of life, knowledge can be asked in other ways, one of which is literature. Philosophical texts suggest a critical discussion, that is, a certain detachment from the text, while literature emotionally charges the reader with certain ideas and meanings, «inspires» something in it. Literature can not be considered only as a means of shaping public opinion, as a way of passively reflecting events, but should make sense of being in all its manifestations – historical, social, political, cultural, religious, and the like. And such understanding is already a sphere of philosophy. Therefore, over the centuries we have many examples when poets and writers are authors and philosophical works. Since certain philosophical systems are actualized in certain periods of the development of society, depending on the level of development of its spiritual culture, requests, and, finally, the «desire» of the society itself to pose and solve philosophical problems. The literary systems also change, and these changes are due to general historical factors and, above all, the peculiarities of the development of a particular society. This is also reflected in the development of literature with certain philosophical grounds, principles, and role in the life of society. In this way, philosophy and literature unite in the search and comprehension of truth, contribute to its personal identification, making its way through the souls of people.

Key words: philosophy, literature, history, social processes.

Сильвестрова Оксана. Особенности отражения общественно-исторического процесса в философии и литературе: компаративистский поход. В статье предпринята попытка определить особенности отражения

общественных процессов с позиций философии и литературы через призму компаративистского подхода. Интерес к данной теме обусловлен тем, что на протяжении многих веков философские проблемы не оставались без внимания представителей художественной литературы, а в литературе часто осуществлялись анализ, осмысление ряда философских проблем, осуществлялось их раскрытие через использование средств художественного слова. Философия выступает как мировоззренческая система, задача которой состоит в осмыслении предельных вопросов человеческого бытия в мире. Однако вопросы о смысле жизни, познания могут задаваться и другими способами, одним из которых является литература. Философские тексты предполагают критическое обсуждение, то есть определенную отстраненность от текста, литература же эмоционально заряжает читателя определенными идеями, смыслами, «внушает» ему что-то. Литература не может рассматриваться только как средство формирования общественного мнения, как способ пассивного отражения событий, а должна осуществлять осмысления бытия во всех его проявлениях – исторических, социальных, политических, культурных, религиозных и тому подобное. А такое осмысление – это уже сфера философии. Поэтому на протяжении веков мы имеем немало примеров, когда поэты и писатели являются авторами и философских произведений. Поскольку определенные философские системы актуализируются в определенные периоды развития общества, в зависимости от уровня развития его духовной культуры, запросов, и, наконец, и «желание» самого общества ставить и решать философские проблемы. Так же изменяются и литературные системы, и эти изменения обусловлены общеисторическими факторами и, прежде всего, особенностями развития конкретного общества. Это находит свое выражение и в развитии литературы с определенными философскими обоснованиями, принципами, ролью в жизни общества. Именно таким образом философия и литература объединяются в поисках и постижении истины, способствуют ее личностному выявлению, прокладывая свой путь через души людей.

Ключевые слова: философия, литература, история, общественные процессы.

Стаття надійшла до редколегії
21.11.2018 р.

УДК 316.7;159.95(=161.2)

Віктор Шостак

Соціокультурні особливості українського менталітету: вплив Заходу і Сходу

Проаналізовано особливості менталітету як соціокультурного явища, механізми і складові його дії в суспільстві. Акцентовано увагу на східних і західних елементах у формуванні українського менталітету, описані моделі аномічної гри в контексті головних тенденцій сучасного світу. Важливу роль в сучасних соціокультурних процесах світу і України відіграють духовно-світоглядні чинники. Серед них дослідники вказують на стійкі стереотипи сприйняття дійсності, які формуються протягом тривалого часу і домінують у сприйнятті себе тим чи іншим народом. Відповідно певне сприйняття дійсності обумовлює вироблення адекватних культурно-поведінкових норм. Можна спостерігати різні бачення того ж самого предмету чи явища представниками різних націй і регіональних спільнот.

Ключові слова: менталітет, Схід, Захід, індивідуалізм, нормативно-ціннісна структура, аномія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Модернізаційні процеси в Україні неможливі без усвідомлення народом та його політичною елітою особливостей власного бачення і відтворення світу. На часі критично проаналізувати власне минуле і сьогодення, позбавитись від звичних стереотипів і соціальних міфів, які заважають адекватно сприймати себе і навколишню дійсність. Це дасть можливість проводити ефективні зміни з урахуванням всіх вад і перспектив «українського погляду на світ». Тому серед проблем, які потребують подальшого дослідження, найбільш актуальними є: розуміння менталітету як соціокультурного явища та аналіз механізмів його впливу на суспільні процеси. Усвідомлення особливостей українського менталітету, його джерел, умов еволюції та елементів Сходу і Заходу. Потребує аналізу релігійно-церковний фактор і усвідомлення місця України в християнській